

Nem ortodox piacgazdaság

Unconventional Market Economy

ÖSSZEFOGLALÁS

Az ortodox-unortodox vita eldöntése érdekében először tisztázni kell, mit is értünk pontosan gazdasági ortodoxián és annak tagadásán. A nem ortodox út választásából több állami beavatkozás következhet, de egyes részfunkciók állami kontrollja nem jelenti szükségképpen az érintett szektor teljes visszaállamosítását. Piac vagy állam? Ennél bővebb a választék. Hosszú távon stabil és fenntartható gazdasági-társadalmi rendszert nem kettő, hanem három koordinációtípusra kell alapozni; a piacon és államon kívül egy „harmadikra” is, amely önszabályozó, mint a piac, amelynek azonban nem az anyagi érdek a motivációja, hanem egy morális, kulturális értékrend, valamely ügy iránti szeretet.

SUMMARY

In order to come to an agreement in the conventional vs. unconventional dispute, first we need to accurately define what we consider unconventional economy man-

agement in relation to the conventional regime. Although the unconventional approach might result in a higher number of state interventions, assuming control over certain specific partial functions is far from the re-nationalization of a sector concerned. Market or state? The actual range of options is far wider. A stable economic and social system sustainable over the long term needs to rely on three rather than two kinds of coordination: in addition to the market and the state, the third pillar is enthusiasm for the case, which is just as self-regulated as the market, but motivated by moral and cultural values rather than material interest.

Az unortodox minősítés megosztó tartalmúvá vált a hazai közgazdasági, politikai közbeszédben, szakmai vitákban. A vitát élezte az, hogy a nemzetközi pénzügyi szervezetek és az Európai Unió közismerten részrehajlóak a neoliberais (ortodox) irányzat javára, és ennek nyomatékot is adtak, adnak a tagországokkal szemben

---

JÁNÓSSY DÁNIEL közgazdász, az Állami Számvevőszék nyugalmazott számvevője és tudományos munkatársa; korábban tíz éven át az Országos Betétbiztosítási Alap ügyvezető igazgatója (janossyd@gmail.com).

alkalmazott politikájukban. Az IMF és a Világbank finanszírozási forrásaihoz való hozzájutásnak kimondva-kimondatlanul feltétele volt az ún. washingtoni konszenzus¹ neoliberális pontjainak követése, az Európai Unió pedig az általa kritizált unortodox gazdaságpolitikai eszközökre tekintettel késleltette Magyarország mentesítését a túlzottdeficit-eljárás alól.²

Vonatkozhat az unortodox minősítés az adott időszak fősodrától eltérő, azzal akár szembemenő gazdaságpolitikai koncepcióra³ vagy az alkalmazott eszköztárra. A továbbiakban az *eszköztár* összehasonlító elemzéséből indulunk ki, ám az írásban foglaltak egyúttal egy nem ortodox gazdaságpolitikai koncepciót is megala-
pozhatnak.

PROBLÉMÁK ÉS A KORREKCIÓ IRÁNYAI

Az ortodoxnak tekintett gazdaságpolitikai eszköztár jellemzői a következők:

– általános, normatív – nem egyes gazdasági szereplőkre, szektorokra szabott, ezért versenysemlegesnek vélelmezett – hatókör;

– pénzegyenértéken kifejezett mennyiségi makrogazdasági célokat szolgál;

– a célok jellemzően mennyiségi (pl. kamat, adó) eszközök révén realizálód-
nak.

Az ortodox eszközökön alapuló gazdaságpolitikai koordinációs keretben az aktivitás, kezdeményezés a piaci szereplőktől, mikroszintről jön; a makroszintű gazdaságirányításnak elvben csak az volna a feladata, hogy

– optimális keretet adjon a versengő mikroszintű aktivitás kibontakozásának;

– a piaci aktivitást minimális körben és mértékben állami szerepvállalással egészítse ki.⁴

Nehezíti az ortodox-unortodox vita „kisimulását” az a körülmény, hogy az utóbbi évtizedekben a piacgazdaság ortodox neoliberális felfogása vált mértékadó piacgazdasági felfogássá; így, ha kételyek merülnek fel az ortodox eszközök elv- és célszerűségében, azt sokan a piacgazdasági rendszer általános megkérdőjelezése-
ként értelmezik.

Melyek az ortodox piacgazdasági koordinációtípussal szembeni kétkedés főbb elemei?

– Megkérdőjelezhető e koordinációtípus *versenysemlegessége*, még ha be is tartanak a versenyszabályokat. A formálisan normatív eszköztár a valóságban szelektív, részrehajló a nagy piaci szereplők javára. Polarizáló hatása csak ismételt szelektív beavatkozással – kis- és középvállalkozásokat felkaroló akciókkal – tompítható.

– A versenyszektor polarizációja következtében elmosódik a makro- és mikro-szféra, a *szabályozó és szabályozott* szereplő közötti határ. A multinacionális cégóriások tőkeértéke meghaladja – a legnagyobbaké akár többszörösen is – a közepesen fejlett kisebb országok – mint Magyarország – éves össztermékét. Fokozza e funkciókeveredést kis- és középméretű országok esetében a szuverén eladósodás, illetve annak piaci finanszírozása, ami piaci szereplők beavatkozását teszi lehetővé eladósodott országok gazdaság- és társadalompolitikájába.

– Az ortodox piacgazdasági felfogás hitelességét gyengíti a *pénz* „kiszabadulása a palackból”. A pénzvilág az ortodox alapértelmezés szerinti érték mérő, közvetítő, megtakarítási funkcióján mesz-
sze túllépve önálló életre kelt, mára a reálgazdaság sokszorosát kitevő összegű spekulációs üzletággá duzzadt, amely már 1992-ben képes volt arra, hogy meg-

rendítse a brit valutát. Frissebb példa, hogy korábban minden gyanún felül álló üzleti szereplők az irányadó központi banki kamatlábat manipulálhatták, és ezzel – makroszintű funkciót kisajátítva – hatottak a reálszférára. A fő gond a természeténél fogva nullszaldós spekulatív pénzügyi üzletággal az, hogy nincs szigorúan elválasztva a reálgazdaságot kiszolgáló normál bankfunkcióktól, amelyekből kinőtt, és amelyekre hivatkozva – bankmentő csomagok formájában – képes rákényszeríteni kormányzatokat a nullszaldós spekulációk veszteségoldálanak a finanszírozására. Ez történt például az Egyesült Államokból 2007-ben kiinduló, majd az euroatlanti térségben gazdasági recessziót okozó pénzügyi válság nyomán.

– Mindezek mellett is a legsúlyosabb probléma az, hogy az ortodox alapvetően működő piacgazdaság közömbös a növekedés *minősége*, tartalmi összetétele, káros mellékhatásai iránt. A legalitás és a keresletmanipulálás tág liberális keretei között összemosódik a minőségi szükségletkielégítés és a felesleges, rosszabb esetben emberre, civilizációra, környezetre ártalmas üzleti tevékenység, miközben a piacgazdaságok célrendszere a jótékony és kártékony üzleti tevékenységet válogatás nélkül tartalmazó GDP-re van beállítva. A minőségi szempont szerint indokolatlan elemeket is tartalmazó GDP egyúttal hiányos: korrekciós törekvések és alternatív indikátorjavaslatok sokasága mutat rá arra, hogy a GDP sokféle szükségletet nem fed le, mert azok kívül esnek a piacgazdaság kompetenciáján.⁵

Az ortodox piaci modell iránt kételyt ébresztő torzulások, ismétlődő válságjelenségek jelzik, hogy sokra képes ugyan

a piac (a „láthatatlan kéz”), ám nem mindenható, ami a korrekció két fő irányát indokolja:

– A makroszintű gazdaságpolitika eszköztárában a normatív mennyiségi eszközökkel egyenrangúvá kell tenni a diszkrecionális, szelektív minőségi eszközöket. Idetartoznak például a mainál jóval tágabban értelmezett biológiai és mentális egészségvédelmi, természeti és kulturális örökségvédelmi programok, előírások, foglalkoztatási, szociális és regionális egyenlőségi követelmények, fenntarthatósági szempontok stb. Szelektív minőségi szempontokat közvetít a tagországok felé az Unió fejlesztésforrás-pályázati rendszere; hazai példa erre az Új Széchenyi Terv, illetve a hozzá kapcsolódó egészségipari, zöldgazdasági, közlekedésfejlesztési stb. célú pályázati rendszer.

– Szigorúan el kell határolni a profitvezérelt mikroszférát és a minőségi – például társadalmi, természeti környezeti, piaci versenytisztasági – szempontokat szuverén módon képviselő, kikényszerítő, kontrolláló makroszintű irányítást; nem szabad hagyni az utóbbi eltérítését sem a pénzüzletág, sem más befolyásos üzletágak részéről. Nehezhítheti kisebb országok nemzeti érdekvédelmét az, ha nagy befolyású üzleti körök szupranacionális, uniós intézmények támogatását is maguk mögé tudják állítani.

Az ortodox modellt és annak korrekcióját hasonlítja össze az *1. táblázat*.

A táblázat jobb alsó mezőjében kakukktójtás a harmadik szektor, amely a tanulmány egy későbbi fejezetének fő témája lesz. Előtte azonban lássuk a ma uralkodó *duális* – piac és/vagy állam – szemléletmódban rejlő korrekciós lehetőségeket.

1. táblázat: Az ortodox és nem ortodox modell összehasonlítása

Ortodox piaci modell	→	Nem ortodox modell
Az aktivitás jellemzően alulról, mikroszintről jön; makroszinten csak szabályoznak.		Aktivitás, kezdeményezés mozgatja fölülről (makroszintről) és az üzleti mikroszintről egyaránt.
A makroszintű gazdaságpolitikai eszköztár általános hatókörű és normatívan mennyiségi természetű (pl. adó, kamat).		A makroszintű gazdaságpolitika nemcsak normatív mennyiségi, hanem diszkrecionális, szelektív, minőségi természetű is.
A gazdaságpolitika pénz közvetítésével, pénzben kifejezve valósul meg.		A gazdaságpolitikai eszköztárban a pénztermészetűekkel egyenrangú szerepet kapnak a reáltermészetű eszközök.
A mikroszinten domináló természetes motiváció a profitszerzés egy tisztának vélelmezett versenyben.		Kétpilléres mikroszféra: a profitvezérelt versenyszektor mellé felnő a társadalmi értékekre hangolt <i>harmadik</i> szektor.

A PIACI VAGY ÁLLAMI KOORDINÁCIÓ ALTERNATÍVÁJA

A piaci koordinációval szemben jellemzően az állami (redisztributív) koordinációt szokták szembeállítani, mint alternatívát vagy szükséges kiegészítőt. Az állam feladata – az önfenntartáson túl – működési keret adása a társadalomnak és gazdaságnak (szabályozás), a különféle infrastrukturális, gazdasági, védelmi, társadalmi közfeladatokat megalapozó forrásallokáció, szociálpolitikai indíttatású jövedelem-újraelosztás, végül a gazdasági konjunktúra befolyásolása fiskális eszközökkel. A köz- és magánszféra közötti funkcióelhatárolás értelemszerűen az *allokációs* funkció szempontjából fontos kérdés; ezzel foglalkozunk a továbbiakban.

A közfeladatok állami koordinációja nem jelenti szükségképpen valamely közintézmény által történő feladatellátást. John Hills londoni professzor például három dimenziót különböztet meg az állami és a magánszféra szerepvállalásának elhatárolásához:⁶

– Feladatellátás: állami vagy magántulajdonú intézmény-e a szolgáltató?

– Finanszírozás: az állam fizet-e a szolgáltatásért (ideértve a magánszektor támogatását, adómentességét is), vagy a magánszféra?

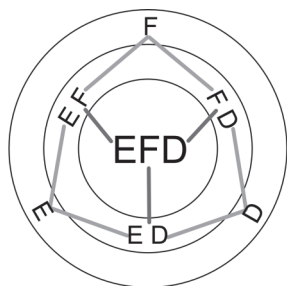
– Döntés: szabadon megválasztható-e a szolgáltató vagy a szolgáltatás tartalma, mértéke, vagy az állam dönt?

Hills abból indul ki, hogy az állam alokációs szerepvállalásának nagy része – jellemzően a jóléti funkció – átruházható a magánszférára, amit gyűjtőnéven privatizációnak szoktunk nevezni. A privatizáció azonban – tág értelemben – megvalósulhat úgy is, hogy az állam a fenti három funkció közül csak egyet-egyed enged át a magánszférának, vagy valamely funkciókombinációt, amely leginkább megfelel a szerepvállalás természetének (pl. egészségügy, oktatás, közösségi közlekedés). E szerint a logika szerint a privatizáció különféle – költségmegtérítő, kiszervező, piacélnkítő – irányzatai különböztethetők meg.

Az előbbieket szemléltetéséhez alkalmazzunk egy egyszerű ábrát, amely egy kör köré rajzolt két koncentrikus körgyűrű (lásd az 1. ábrát). A középponti kör felel meg a tiszta állami szektornak (E =

feladatellátás, F = finanszírozás és D = döntés, szabályozás), a belső körgyűrű a privatizáció első, a külső pedig a második fokozatának. A külső körgyűrűn kívüli terület felel meg a tiszta magánszektornak.

1. ábra: Az állami feladatellátás privatizációjának módozatai⁷

1. Induljunk el a belső körből először lefelé, azaz hagyjuk a finanszírozást a magánszférára, magánszemélyekre (ED). A közpénz-megtakarítási indíték kézenfekvő; van azonban ennek a *költségmegtérítésnek* is nevezhető privatizációs irányzatnak közgazdasági motivációja is: a felhasználói keresletre ésszerűsítő hatással lehet az ingyenesség megszüntetése. A költségmegtérítő „privatizáció” eredménye a díjfizető szolgáltatások, mint például a tandíj bevezetése az állami egyetemeken, vagy egy kisebb veszteséggel működtetett közösségi közlekedés. A „privatizáció” itt inkább csak idézőjelesen igaz, mert nem feltétlenül eredményez igazi piaci megmértetést és piaci árat.

Következő utunk a belső körből jobbra fölfelé vezet: az állam fenntartja a szolgáltató és a szolgáltatás mértéke megválasztásának jogát, és továbbra is vállalja a finanszírozást, ám magánszolgáltatót alkalmaz (FD). Ez az ún. *kiszervezés*, amelynek fő motivációja az erőforrás-

hatékonyság magánszektorból remélt javulása. Példa a kiszervezésre a kiegészítő kórházi szolgáltatások (étkeztetés, mosás, takarítás stb.) magánszolgáltatókkal való elvégeztetése. A piaci hatás a közbeszerzés korrektségétől, komolyságától függ: jó esetben a versenyztetéssel szimulálható a piac, illetve a piaci ár.

Visszatérve a belső körbe, azaz a tiszta állami szektorba, elindulhatunk onnan balra fölfelé is. Az állam fenntart állami ellátóintézményt, finanszíroz is, de nyitva hagyja a fogyasztó döntését, hogy melyik – magán- vagy állami – intézménynél veszi igénybe a szolgáltatást (EF). Ez nevezhető *piacélnkítő* privatizációnak, amely praktikus módon például állami és magánintézményben egyaránt felhasználható utalvány formájában is finanszírozható. Ennek a privatizációs irányzatnak nyilvánvaló célja a kínálati minőség- és árverseny serkentése a fogyasztók érdekében.

2. Kilépvén a külső körgyűrűbe, az állam szerepe korlátozódhat kizárólag – a döntésre, szabályozásra (kötelező keresleti és/vagy kínálati peremfeltételek meghatározása, az ábra betűjelével: D). A privatizáció e „kétharmados” típusára példák a különféle magáncégek által nyújtott, ám kötelező biztosítások, vagy a lakosság vízellátásának feladata, amely utóbbi közüzemi tevékenységnek minősül, és szabályait, árát törvény, illetve kormányrendelet rögzíti, de az állam vagy az önkormányzat a működtetés gyakorlásának jogát koncessziós szerződésben meghatározott időre átengedi a magánszférának.

– Korlátozódhat az állam szerepe a szolgáltatás kínálat- vagy keresletoldali támogatására (F; az állam például adókedvezményt kínál a feladatellátásra vállalkozó magánvállalkozóknak). Ennek az

ugyancsak „kétharmados” mértékű privatizációnak indítéka lehet a teljes privatizáció felé való simább átmenet; kínálatöszönzés és a fogyasztók tehermentesítése.

– Végül, korlátozódhat az állami szerepvállalás a közönséges (közpénztámogatás nélküli) piaci részvételre. Ilyen minőségében az állam igazi piaci szereplővé válik, aminek lehet akár a fölös kapacitások hasznosítása, akár a piacserkentés is az indítéka (E; példa lehet erre a közfinanszírozás szűkítése folytán „felszabadult” kórházi ágyak piaci áron történő értékesítése). A „kétharmados” privatizáció mindhárom esetében az állami szerepvállalást erősen befolyásolja a piac.

3. Kiszállva a szolgáltatásnyújtásból, vagy megszüntetve a támogatást, illetve speciális szabályozást, a környezőkön kívüli „tiszta” magánszektorba jutunk ki. A teljes privatizációra hazai példa a távközlés, ami látványos fejlesztéseket eredményezett. A piac liberalizálása a mobilszolgáltatások területén versenyhelyzetbe hozta a vezetékes távközlést és a mobilszolgáltatást egyaránt. A piaci verseny végül feleslegessé tette a vezetékes távközlési szolgáltatások díjának hatósági szabályozását is.

A hillsi logika alkalmazható azonban visszafelé is. Belátva az ortodox piacgazdasági modell előbbiekben kifejtett kudarcait, a verseny és versenyképesség elősegítése, a pénzzel kapcsolatos és egyéb rendellenességek megszüntetése, a fogyasztó- és környezetvédelem, a foglalkoztatás és esélyegyenlőség, továbbá a szociális igazságosság elősegítése és egyéb nemzetstratégiai szempontok egy tágan értelmezett „visszaállamosítást”, azaz az állami szerepvállalás egyik vagy másik formájának visszaállítását indokolhatják.

Az 1. ábra az állam aktivizálásának

szemléltetésére is alkalmas: visszaléphetünk a körbe, vagy beljebb léphetünk a körön belül – a szektorsajátosságoktól függően – a környezőkön valamely pontján. A szelektív, részleges, egyes esetekben átmenetinek szánt „visszaállamosításra” példák: közművek önkormányzati visszavétele, csődbe ment magáncég önkormányzati „feltámasztása”, állami tulajdonszerzés bankpiaci szereplőben. Magyarországon különösen aktuális egy ilyen felülvizsgálat a privatizáció túlzásaira tekintettel; a rendszerváltás nyomán ugyanis mi különösen fogadókészek voltunk az akkoriiban virágzó piacgazdasági ortodoxiára.

Számos sikeres jóléti piacgazdaság jó példa az állami szerepvállalás pozitív visszacsatoló hatására, mindemellett óvakodni kell a túlzásoktól. A Wagner-törvény⁸ kauzalitása inkább fordítottan igaz korunkban: nem az állami szerepvállalás fokozásának köszönhető a fejlettség, hanem fordítva: a fejlett piacgazdaságok egy részében azért magas az állami szerepvállalás aránya, mert van rá fedezet. Magas szintre fejlődött ott a közösségi feladatellátás, ezzel összefüggésben pedig az állampolgári adófizető készség. A „visszaállamosítás” célszerűségi határát a szocialista tervgazdaságok önmagukba roskadó bukása meggyőzően bizonyította.

SÚLYPONTTELTOLODÁSOK A PIAC ÉS AZ ÁLLAM SZEREPÉNEK MEGÍTÉLÉSÉBEN⁹

A 18. század végén, a brit világbirodalom fénykorának kezdetén a világpiaci fölényből és korlátlan gyarmati erőforrásokból logikusan következett Adam Smith liberális alapvetése: az állam csak a piac működési keretét adja meg, de nyílt beavatkozása „természetellenes” és kártékony. Az önző egyéni üzleti cselekvéseket, az

áru, munkaerő és földtulajdon szabad mozgását a „láthatatlan kéz” a közjó szolgálatába állítja. A közgazdaság fősodra a továbbiakban – két évszázadon át – Smith nyomán haladt, az ő nézeteit egészítette ki, pontosította, gazdagította.

Kétségek, ellenvélemények konkurens feltörekvő nemzetgazdaságok közgazdaszai részéről, illetve válságok nyomán merültek föl. A 19. század első felében alkotó német közgazdász, Georg Friedrich List szerint például állami szinten szervezett gazdasági önvédelemre, védővámokra van szükség; a nemzeti érdek nem vezethető le az egyéni érdekek összegzéséből, kell az állami érdekképvisel. A 20. század első felének nagy gazdasági világválsága nyomán John Maynard Keynes fölvetette az állami keresletteremtés szükségességét.

A második világháború után domináns világhatalommá vált Egyesült Államok a nemzetközi szabad kereskedelem alapján szervezi újjá a világgazdaságot. A konkurens kommunista rendszer összeomlására elbizakodott reagálásként Francis Fukuyama az ideológiák által vezérelt történelem végét vizionálta a liberális demokrácia uralomra jutásával. A kor hangadó közgazdász, Milton Friedman szerint a központi bank feladata a pénzigény mérsékelt ütemű kielégítése; egyébként korlátozott legyen az állami beavatkozás. Liberalizáció, dereguláció és privatizáció volt a washingtoni konszenzus fő iránymutatása a nemzetközi pénzügyi szervezetek közvetítésével a feltörekvő országok számára. Hasonló neoliberais alapon működtek/működnek más szupranacionális szervezetek is, mint például a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) és az Európai Unió.

2007 után, az amerikai, angolszász jel-

zálogpiac összeomlása nyomán kirobbant euroatlanti pénzügyi válság időszerűvé tette a neoliberalizmus mint domináns gazdaságkoordinációs elv felülvizsgálatát. Az akut pénzügyi válságkezelés igénye fölülírtta a központi bankra, illetve államra vonatkozó önkorlátozó elveket. Az Európai Unióban például három év alatt közel 20 százalékponttal, 85%-ra nőtt az átlagos államadósság a GDP arányában.

Az elvi válságkezelés, kiútkeresés eredménye például Bruni és Zamagni – következő fejezetben részletesen ismertetett – civil gazdasági modellje, vagy a gazdaság egyoldalú haszonközpontúságát etikai elvekkel, eredményekkel ellensúlyozni kívánó keresztény közgazdasági irányzat.¹⁰

A HARMADIK SZEKTOR SZEREPE KULCSSZEREPE

Az önszabályozás elve alapján működő piacgazdaságot jó konjunkturális időszakban a szerzés- és bírvágy mozgatja, rossz időkben pedig ellentétes előjelű nyájreakciót okoz a veszteségtől való félelem, ami romboló gazdasági ciklusokhoz vezetne külső, állami beavatkozás hiányában. További államtól elvárt szerep ellensúlyozni, tompítani a piaci koordináció társadalmi torzításait (szociális piacgazdaság!), valamint a természeti környezetet romboló hatását; megvédeni egy kis ország gazdaságát, mint Magyarország, a külső érdekbekapcsolástól és a versenyképességben való lemaradástól.

Ezen elvárásoknak való megfelelés esélyét rontja a „minél kisebb, annál jobb” államfelfogás, de elvileg is megkérdőjelezhető elvárás a kettős – globális piaci és lokális politikai – versengésnek kitétt államtól az, hogy egymagában képes legyen helytállni a piacgazdasági kihívás-

sal szemben. Nem függetlenítheti magát ugyanis a piacgazdaságtól; áru-, munkaerő- és pénzüi költségeinek fedezetét – szétterítve, adó formájában – be kell hajtania a piacgazdasági adóalanyokon, amihez viszont bizonytalan kimenetelű demokratikus versenyben politikai legitímációt kell szereznie.

A piac által negligált vagy sértett szempontok képviselőtét tehát „alulról” is meg kell támasztani, ennek érdekében számítani kell a profittól különböző társadalmi, etikai értékek által vezérelt harmadik szektorra. A harmadiknak, civilnek vagy nonprofitnak nevezett szektor¹¹ a piaci- és állammal egyaránt szembeállítható tevékenységkoordinációs típus: nem fölülről koordinálják, mint az államot, a piaccal ellentétben viszont itt nyitott a szolgáltatás-ellentételezés módja, ideje, egyáltalán a megtörténte.¹² Ebből következően a civil szektor nincs rászorulva adó típusú bevételekre, illetve az adóki- vetésre feljogosító, politikai versenyben megszerezhető legitímációra.

A civil gazdaság két alapelve, kulcsfogalma a *kölcsönösség* és a *kapcsolati elv*.¹³

– Valamely ügy, embercsoport vagy személy iránti értékrendalapú elkötelezettség, bizalom, tisztelet, szeretet alapján az *ellentételezés* mértéke, mikéntje, ideje és iránya rá van bízva a kedvezményezett fél képességére, elhatározására; lényegében az ebben a koordinációtípuson belül érvényesülő kölcsönösségi elvre. Az ügylet nem szerződésfüggő, az adás nem a kapás eszköze, de nem is egyoldalú jótékony- ság. Az adás nem lekötelező, indítéka a megajándékozott személy/ügy képességének/sikerének és a vele való kapcsolatnak az elősegítése; a viszonzás pedig irányulhat akár harmadik félre is (tranzitivitás).

– A nonprofit szektor elnevezés, azaz a profitcél, illetve profitszétosztás tagadása szűk értelmezést ad a civil gazdaságnak. Tágabb és pozitív tartalmú meghatározása szerint a civil gazdaság javak és szolgáltatások nyújtásával társadalmi kapcsolatokat erősít, ún. kapcsolati javakat teremt.¹⁴

A civil szektor egyenrangúvá emelkedésével és ennek társadalmi elismerésével az eddigi ingatag egyensúlyú kétpólusú – piaci és állami – tevékenységkoordinációs rendszer stabilabb *hárompólusúvá* bővülne. Az említett három koordinációtípus közül történelmi mértékkel mérve nem régóta a piaci koordináció vált dominánssá, ami – nem vitatva a piacgazdaság nagyszerű teljesítményét – időről időre környezeti, gazdasági, társadalmi és politikai feszültségeket okoz. E problémák kezelése hagyományosan az állami koordinációra hárult, és jellemzően ma is az államra hárul. A kölcsönösség elvén működő civil szektor országfejlettségtől, tradícióktól függően eltérő mértékben helyettesítheti, támogathatja az államot a piac vadhajtásainak, hiányosságainak ellensúlyozásában, feltéve hogy függetlenedni tud az állami és piaci koordinációtól, nem fertőződik meg azok hibáival, mint a korrupció, ugyanakkor arányosan képes képviselni a civil világ szükségleteit, értékrendjét.¹⁵

A történelem során kialakult nagy gazdaságkoordinációs típusok, ezen belül a harmadik szektor vagy civil gazdaság gazdag irodalmából kettőt emelek ki. Az elsőt úttörő jellege miatt: Polányi Károly 1944-ben megjelent *A nagy átalakulás* című művének alap gondolata, hogy a gazdasági folyamatok csak a társadalmi folyamatok összefüggésében értelmezhetőek helyesen. Gazdaságtörténészként, társadalomfilozófusként és kultúrantro-

pológusként elemzi a 19. századot meghatározó nagy intézmények – nemzetközi hatalmi egysúlyi és pénzügyi rendszer, önszabályozó piac és liberális állam – megrendülését. Megállapítja – egyebek között –, hogy a piac ugyan évezredek társadalmi-gazdasági jelenség, de uralkodóvá – a hagyományos kölcsönösségen (reciprocitáson) és központi újraelosztáson (redisztribúción) felülkerekedve – csak a 19. században vált. Polányi bízott egy olyan, „piac utáni” korszak eljövételében, amelyben ismét a társadalom, az emberek közössége ellenőrzi a gazdaságot, azon belül a természeti és az emberi erőforrások felhasználását és elosztását.¹⁶

A másik művet, Luigino Bruni és Stefano Zamagni *Civil gazdaság* című – pár évvel megírása után magyarul 2013-ban megjelent – könyvét pedig újdonsága okán emelem ki. A könyvben kifejtett és a Polányi-féle tagolással nagyjából megegyező három nagy szabályozási elv mindegyikének megvan az alapfunkciója az emberiség fejlődésében: a piacé az erőforrás-hatékonyság, a központi újraelosztásé az egyenlőtlenséget mérséklő méltányosság, míg a civil gazdaságnak nevezett harmadik szektoré – az inkább anyagiakra utaló jólétnél tágabb értelmű – köz-jóllét („boldogság”) közvetlen elősegítése. Kérdés, hogy e három szabályozási elv egymás mellett, egymással versengve hatnak-e jövőnkre, vagy inkább egymásra hatva, egymást „fertőzve”; ha pedig az utóbbi valósul meg, akkor milyen irányú lesz ez a „fertőzés”? Az olasz szerzők pesszimizmust olvasnak ki Polányi műveiből („a piac a társadalom elsivatagosodása árán fejlődik”), szembeállítva ezzel egy ellentétes irányú „fertőzésben” való bizakodásukat abban, hogy a civil erények képesek felülkerekedni a gátlástalan önérdéken.

Bruni és Zamagni könyvének egyik erőssége a téma közgazdaság-tudományi tükröződésének történeti áttekintése. Bemutatják a civil gazdaság elméletének 18. századi itáliai gyökereit, ezen belül is különösen Genovesi gondolatait a gazdaságnak az ember társas hajlamán, kapcsolatainak alapuló boldogító hatásáról. Bemutatják továbbá a törést e civil felfogásban, amelyet az azóta domináns „redukcionista” angolszász közgazdasági irányzat idézett elő. Ennek lényege a határtalan utilitarizmus, valamint a közgazdaságtudománynak az „elszemélytelenített” gazdasági kapcsolatokra való korlátozása. Mindezek hatására egyrészt elszigetelődött egymástól a közgazdaság- és társadalomtudomány, másrészt rögződött az e tanulmányban korábban kritika tárgyává tett kétpólusú szemlélet:

- ami magánszféra, az jellemzően személytelen, önérdékű piaci;
- ami közösségi és szolidáris, az szűkségképpen állami.

A civil gazdaságtan jelenkori *újjáéledését* egyrészt olyan – a felszínen piaci és állami kudarcként mutatkozó – mély gazdasági tendenciákkal magyarázzák az olasz szerzők, mint például a sokoldalú munka kiszorulása a gazdaságból. A munkatevékenység fix álláshoz kötésének kényszerképzete alapján nagy költségráfordítással fölösleges termékű és bizonytalan keresletű piacgazdasági foglalkoztatást erőltetnek, miközben valós társadalmi szükségletek maradnak kielégítetlenül. A civil gazdaságtant erősítette másrészt a redukcionista irányzatú közgazdaság-tudomány kritikája; nevezetesen a profitnál, erőforrás-hatékonyságnál tágabb racionalitásfelfogás és az önérdeknél tágabb hasznosságpreferencia igénye.

ÖSSZEFOGLALÁS, RENDSZEREZÉS,
SZEMLÉLTETÉS

A harmadik típusú, civil gazdasággal kiegészülve immár háromdimenzióssá bővült a gazdaságszabályozás típusainak koordináta-rendszere. A tanulmány előző fejezeteihez hasonlóan (ortodox eszköztár, piac-állam alternatíva), e záró, összefoglaló fejezet is *rendszerezéssel és szemléltetéssel* kíván gyakorlatban hasznosítható hozzáadott értéket adni a témához.

Először megkísérlem összegyűjteni a háromféle koordinációtípus (szabályozási elv) leírásának, jellemzésének lehetséges szempontjait. Ezt követően – az áttekinthetőség érdekében önkorlátozó selektivitással – a felsoroltak közül kiválasztott néhány szempont szerint ábrázolom is a koordinációtípusokat. Alkalmas képi ábrázolással rá lehet világítani ugyanis az egyes koordinációtípusok közötti szembenállásokra, illetve hasonlóságokra.

Az intellektuális élményen túl gyakorlatias hozadékot is remélek a rendszerezéstől, illetve szemléltetéstől. Nevezetesen annak tudatosítását, hogy „mélységes mély a múltnak kútja”, amelyből tanulságokat, tapasztalatokat meríthetünk annak érdekében, hogy helyreigazítsuk jelenkorunk szemellenzős egyoldalúságait, pótoljuk érték-, cél- és eszközrendszerünk hiányosságait.

A három koordinációtípus meghatározó, megkülönböztető ismérve az általuk szabályozott tevékenységek, tranzakciók *ellentételezési* alapelve: közvetlenül és piaci egyenértéken, vagy kormányzati (állami) újraelosztással, vagy a civil kölcsönösség alapján. Mielőtt a többi szempontra továbblépnénk, célszerű emlékeztetni az állam funkcionális kétarcúságára: egyrészt társadalompolitikai indíttatású

újraelosztás, másrészt közfeladat-ellátás és ez utóbbi célból források allokálása. Az alábbi szempontok esetében váltakozva domináns az állam újraelosztó (redisztributív), illetve allokáló funkciója:

– Mindhárom koordinációtípus a közjót (a GDP-ben foglalt jólétnél tágabb értelmű köz-jóllétet) szolgálja, de másképp: a piac elsődlegesen *haszonzelvű*, és csak közvetetten szolgálja a közjót, míg a másik két – nem haszonzelvű – típus hivatása *közvetlenül* szolgálja a közjót.

– A következő szempont az, hogy mit tekintenek az egyes koordinációtípusok legfőbb érdemének, mi van „zászlójukra írva”. Ha egyet, a legfontosabbat kell kiválasztani, akkor a piac hívószava az erőforrás-hatékonyság, az állami újraelosztásé a méltányosság, a civil gazdaságé pedig a kapcsolatteremtés.

– A piac hagyományos *szimbóluma* a közjót szolgáló „láthatatlan kéz”.¹⁷ Újabban szoktak az államra, közszférára mint a „látható kézre” hivatkozni, tekintettel annak nyilvánossági követelményére. Ebben az összefüggésben a civil szférára talán az „érintő kéz” szimbólika illene a legjobban.

– Az állam, illetve közszféra nyilvánossági követelménye abból fakad, hogy nem „önjáró”, nem önszabályozó koordinációtípus; a tanulmányban korábban említett okból és módon kiegészítő politikai koordinációt igényel. A másik két koordinációtípus lényegében önszabályozónak tekinthető.

– A következő megkülönböztető ismérv a *motiváció*, amely esetében a piaci és állami koordináció mutat hasonlóságot: mindkettőt az érdek mozgatja; igaz, abban különböznek, hogy a piac esetében egyéni érdek, a közszférában viszont közérdek (egyének csoportjának össze-

vont érdeke) a motiváció. Ezekből különbözik a civil szféra, ahol jellemzően valamely érték, személyes kötődés, kapcsolat a motiváció.

– A motivációval függ össze a teljesítés *biztosítóka*: ahol az érdek a fő motiváció, ott ez valamilyen jogalap (szerződés, illetve jogszabály), szemben a civil szférával, ahol a teljesítés a kölcsönösségbe vetett bizalmon, ügyszereteten alapul.

– A motivációval összefüggő további különbség az, hogy míg a piacnál, közszféránál a sikeres érdekérvényesítésnek, megelégedettségnek nem feltétele mások (a másik szerződő fél vagy a saját politikai érdekcsoportomon kívüliek) sikere, addig a civil gazdaság jellemzően „nyer-nyer” ügyletekre törekszik.

– Munkavállalói oldalról a piacgazdaságra a pénzügyi ösztönzők jellemzőek, a közszférában elvárás a közszolgálati elhivatottság is, míg a civil gazdaságra a meggyőződés, illetve az ügyvel való azonosulás jellemző.

– A piac jellemző „*terméke*” az áru, illetve piaci szolgáltatás, az államé a közjavak, míg a civil gazdaság specialitása a tanulmányban korábban említett és a jegyzetekben körülírt kapcsolati javak.

– Amartya Sen a fejlődés lényegét a különféle *szabadságfajták* bővülésében látja.¹⁸ Eszerint a piac értelemszerűen a gazdasági szabadság kiteljesítésében erős, egy demokratikus ország a politikai képviselet szabad megválasztására ad lehetőséget, míg a civil szféra az előbbi két szabadságfajtán kívüli, sokszínű cselekvési szabadságnak ad teret.

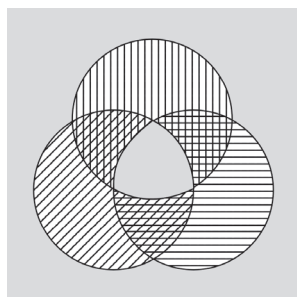
– Sokat beszélnek, cikkeznek a piaci *kockázatokról*. Kevésbé köztudott az, hogy a piaci koordináció gyakorlatának és elméletének fontos indítéka épp a kockázat – nevezetesen a gazdasági kapcsola-

tok személyes jellegében rejlő kockázat – mérséklése volt.¹⁹ A civil gazdaság kockázati tényezője ugyanis a személyes kapcsolatok „törékenysége”, ami korlátozza a mérhetőséget, tervezhetőséget. Az állami koordináció tehertétele értelemszerűen a politikai kockázat, ami persze a másik két koordinációtípusra is kihathat.

– Végül, figyelemre méltó egyensúlytalanság van a három koordinációtípus *közgazdasági, elemzői* megítélésében: részrehajlás uralkodik a piacgazdaság javára. Magát a közgazdaság szót hallva – így röviden, kiegészítő jelző nélkül – a többség a politikamentességének és személytelenségének köszönhetően homogén, jól mérhető, elegánsan modellezhető piaci gazdaságtanra asszociál. A köz- és civil szféra ezekkel – az elemzés, publikálás számára kedvező – tulajdonságokkal kevésbé jellemezhető gazdaságtanára valamiféle maradványidentitás jellemző.²⁰

A 2. ábra szemlélteti a három koordinációtípus fontosabb jellemzőit. A két-pólusú (állami és magánszférát megkülönböztető) Hills-féle rendszerezéssel szemben teljesebb, távlatosabb, célravezetőbb a nonprofit-nonbudget civil koordinációval kiegészített hárompólusú rendszerezés. A háromféle koordinációtípust három – egymást részben átfedő – kör jelzi az ábrán. A felső kör jelzi a központi és helyi kormányzatot (a rövidség kedvéért: állam), amelynek két fő funkciója a méltányosságalapú újraelosztás és a közfunkciókra fedezetallokálás. A bal alsó kör a piac jellemzőit foglalja magában; a piacét, amelynek „történelmi hivatása” az erőforrás-hatékonyság, technikai innováció. Végül, a jobb alsó kör a civil szférát tartalmazza, amelynek fő jellemzője – a korábban már említett definíció szerint – az, hogy tevékenysége során társadalmi

2. ábra: A három tevékenységkoordinációs típus jellemzőinek szemléltetése

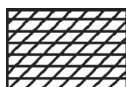

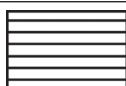

A körök tartalma (a háromféle koordinációtípus):

Felső: méltányosságból újraelosztó és közfunkciókra allokáló állam

Bal alsó: erőforrás-hatékonyságra törekvő piaci, üzleti koordináció

Jobb alsó: kapcsolatteremtő civil szféra

A mintázattípusok tartalma (az egyes koordinációfajták egyedi és közös jellemzői):

	vertikális (fölről koordinált) és →	politikai koordináció legitimálja
	↑ horizontális (alulról koordinált) és	↑ önjáró, önszabályozó
	haszonelvű áru- és szolgáltatáskínálat →	egyenértékű, közvetlen ellentételezéssel
	↑ nem haszonelvű szolgálat, amelynél	↑ közvetett ellentételezés (költségvetés) vagy feltételezett kölcsönösség
	érték, személyes kötődés, kapcsolat által motivált és →	a teljesítés a kölcsönösségbe vetett bizal- mon, egyszerűen alapul
	↑ érdek (magán- vagy közérdek) által motivált és	↑ a teljesítésben valamilyen jogalap (szerződés vagy jogszabály) irányadó

szempontokat képvisel, kapcsolatokat terem, erősít.

Az ábrán minden mintázattípus mögött az egyes koordinációfajtára vagy -fajtákra jellemző két-két tulajdonság van. Az előbbiekből nyilvánvaló, hogy a koordinációtípusok jellemzése korántsem korlátozódik az ábrán feltüntetett tulajdonságokra; az önkorlátozást az ábra áttekinthetősége és érdekes összefüggések szemléltethetősége indokolja. Érdekes megfigyelni például, hogy az

ábrán szemközt elhelyezkedő mintázattípusok *ellentétes* tulajdonságokat jelképeznek. Megfigyelhető továbbá, hogy az egyes koordinációfajtáknak vannak *egyedi*, csak rájuk vonatkozó sajátosságaik: a függőlegesen vonalazott mező jelzi például az újraelosztó, közfunkciókra allokáló állami koordináció egyedi sajátosságait, nevezetesen a vertikálitást és kiegészítő politikai koordinációra támaszkodást. A piaci sajátosságokat a ferdén, a civil sajátosságokat pedig a víz-

szintesen vonalazott mező jelzi. Az egyes koordinációfajtáknak vannak ugyanakkor a másik két koordinációtípussal közös jellemzőik: például az állami és piaci koordináció közös tulajdonságait – érdekmotiváltság és irányadó jogalap – a függőleges és ferde vonalakkal rácsozott mező jelzi. (Az érdekmotiváltság – az előbbieken említett értelemben – eltérő a piactól és a közszféránál, ebből következően eltérő a jogalap típusa is: a piactól ez jellemzően a szerződés, a közszféránál pedig a jogszabály irányadó.)

A harmadik, civil koordináció specifikuma az, hogy nem érdek-, hanem értékmotivált, és működése jellemzően nem jogi eszközökön, hanem bizalmon, ügryhöz kötődésen alapul. A piaci koordinációval közös jellemzője, hogy alulról szerveződő és önszabályozó. Az állami koordinációval közös jellemzője, hogy nem haszonelvű szolgálat, továbbá az, hogy nem jellemző rá a közvetlen, egyenértékű ellentételezés, mert egy sajátos elv – a tanulmányban korábban már értelmezett – kölcsönösség alapján működik.²¹

JEGYZETEK

¹ John Williamson angol közgazdász tíz pontban foglalta össze alapvetően neoliberais – liberalizációs, deregulációs, privatizációs stb. – reformjavaslatát a válság sújtotta fejlődő, feltörekvő országok számára, amelyet azután a washingtoni székhelyű Nemzetközi Valutaalap és Világbank alkalmazott is, erősen vitatott eredménnyel.

² Bővebben lehet tájékozódni erről Lentner Csaba legújabb könyvéből. Lentner Csaba: *Közpénzügyek és államháztartástan*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2013.

³ Nem ortodox gazdaságpolitikai koncepcióra hallottunk példát az 50. Közgazdász Vándorgyűlés nyitóelőadásában, amelyben Pálinkás József, az MTA elnöke a véges globális rendszerben nem

növekvő (stacionáris) gazdasági modellre törtéző fokozatos átállás szükségességéről beszélt.

⁴ Az ún. Lincoln-kritérium szerint az állam „azt tegye meg az emberek számára, amit meg kell tennie, de amit ők maguk egyéni erőfeszítéseik révén egyáltalán nem vagy nem olyan jól tudnak megtenni”.

⁵ 2008 februárjában Nicolas Sarkozy, a Francia Köztársaság elnöke felkért három nemzetközileg elismert professzort (Joseph Stiglitz, Amartya Sen és Jean-Paul Fitoussi), hogy hozzanak létre egy nemzetközi munkabizottságot, és tegyenek javaslatot a jelenlegi statisztikai módszereket meghaladó új értékelési rendszerre, az általánosan használt GDP típusú mutatóknál alkalmasabb társadalmi, gazdasági fejlődési mutatóra. A 2009-ben közzétett jelentés 205 pontban tárgyalja a problémát, továbbá ajánlásokat tesz. Joseph Stiglitz–Amartya Sen–Jean-Paul Fitoussi: *Report by the Comission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. 2009. A jelentés ismertetése megtalálható például az Állami Számvevőszék Kutató Intézetének 2011. decemberi tanulmányában. Báger Gusztáv–Jánosy Dániel–Hegedűs Ágnes: *A hagyományos nemzeti számlarendszer és az alternatív értékelési módszerek, indikátorrendszerek*. Tanulmány, Állami Számvevőszék Kutató Intézete, Budapest, 2011.

⁶ A további elemzés John Hillsnek, a London School of Economics professzorának a 2003-ban a Pénzügyminisztériumban kifejtett módszerét fejleszti tovább. Megjelent John Hills: *Az állami és magánszektor a jóléti szolgáltatásokban. Alapelvek és közgazdasági elemzés*. PM Kutatási Füzetek 8., 2004.

⁷ Az ábrának és kiegészítő magyarázatainak forrása (hasonlóan a tanulmány zárófejezetének ábrájához) Pulay Gyula szerkesztésében és kutatásvezetésével: *Az állam célszerű gazdasági szerepvállalása a XXI. század elejének globális gazdaságában*. Tanulmány, Állami Számvevőszék Kutató Intézete, Budapest, 2009. szeptember.

⁸ A Wagner-törvény szerint, ha egy országban az állami kiadások nőnek, akkor a jövedelem is növekszik.

⁹ Ennek a fejezetnek is Lentner Csaba előbbieken hivatkozott könyve a fő forrása. Lentner, i. m.

¹⁰ A keresztény közgazdasági irányzatot pápai enciklikák alapozzák meg: *Evangelii gaudium* (Ferenc pápa), *Caritas in veritate* (XVI. Benedek), *Laborem exercens* (II. János Pál).

- ¹¹ A piac-állam kétpólusú rendszerben jellemző maradványidentitás körülményei között a harmadik szektor elnevezése attól függ, hogy melyik pólustól kívánják elsősorban megkülönböztetni: nonprofit szektor név használatos ott – jellemzően Amerikában –, ahol a piactól, NGO (nem kormányzati intézmény) név használatos akkor, ha az államtól különböztetik meg. A tanulmány a semleges harmadik vagy civil szektor elnevezést alkalmazza.
- ¹² A nem üzleti alapú pénzzadomány, mecenatúra például a piaci tevékenység útján megszerzett pénz felhasználása során szakítja meg a piaci koordináció láncolatát, tehát az egyenértékű, közvetlen ellenszolgáltatás igényét.
- ¹³ A kölcsönösség és kapcsolati elv értelmezésének Luigino Bruni és Stefano Zamagni 2007-ben (magyarul 2013-ban) megjelent tanulmánykötete a forrása. Luigino Bruni–Stefano Zamagni: *Civil gazdaság. Hatékonyság, méltányosság és közjó-lét*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013.
- ¹⁴ A kapcsolati javak – mint például a barátság, bizalom – tulajdonságai: személyfüggőek, identitásuk van; csak kölcsönösen élvezhetőek; a kapcsolat egyedi és „öncél”, nem pedig eszköz valamely más cél eléréséhez, ugyanakkor más típusú interakció mellékterméke lehet; nem áru, nincs ára, az individuális érdektől különböző belső motiváció van mögötte; mindezek miatt a hagyományos közgazdaság nehezen tudja kezelni.
- ¹⁵ A civil gazdaság tényerésének előfeltétele Bruni és Zamagni előbbieikben hivatkozott tanulmánykötete szerint egy kettős – állammal és piaccal szembeni – szubszidiaritási elv betartása volna: se újraelosztás, se szerződés ne működjék ott, ahol a kölcsönösség működőképes.
- ¹⁶ Lásd Polányi Károly: *A nagy átalakulás*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. Polányi művének ismertetése során felhasználtam Csáki György ismertetőjét is. Csáki György: *Egy főmű hazatért. Recenzió Polányi Károly: A nagy átalakulás c. könyvéről*. Múltunk, 2005/1. <http://epa.oszk.hu/00900/00995/00001/pdf/csakigy.pdf>
- ¹⁷ Adam Smith: *The Wealth of Nations*. Penguin Books, London, 1986.
- ¹⁸ A megállapítás forrása Amartya Sen: *A fejlődés mint szabadság. 1996–97. évi előadások*. Világbank, 1997.
- ¹⁹ Lásd Bruni és Zamagni hivatkozott tanulmánykötetét, azon belül Wicksteed non-tuizmusáról szóló részt. Bruni–Zamagni, i. m.
- ²⁰ A piaci gazdaságtan iránti közgazdász-részrehajlás érdekes indítékára világít rá Pete Péter cikke a *Közgazdasági Szemle* 2001. októberi számában: „Még az etatista hajlamú közgazdász számára is a piac, a társadalom tagjainak önkéntes, decentralizált együttműködése eredményeként létrejövő szükségletkielégítési mechanizmus szolgál alapesetként, s az állami szféra akkor jut szerephez, ha az előbbi kudarcot vall. Ennek a beépített előítéletnek világnézeti alapjai éppúgy lehetnek, mint praktikus, kényelmi megfontolásai. [...] Az ugyanis, hogy a piac (akár hiszünk azokban az erényekben, amelyeket az elmélet neki tulajdonít, akár nem) egy automatizmus. Ha valamit a piaci mechanizmus hatókörében hagyunk, azzal nincs további teendő, lesz valamilyen mechanizmus, amely a szükségletkielégítés mértékét, módját, a termék létrehozását, elosztását, finanszírozását elintézi. Ha viszont valamely problémát kivesszünk a decentralizált mechanizmusok köréből, akkor e meglehetősen bonyolult feladatokat valakiknek, feltehetően egy állami intézménynek mind külön meg kell oldania.”
- ²¹ Az összehasonlító elemzés kivonatosa megjelent Jánosy Dániel: *Az állam kiegyensúlyozó szerepe a globális piacon*. Magyar Nemzet, 2013. szeptember 25.